

Uobičajeno boravište djeteta

Kunda, Ivana

Source / Izvornik: **Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji, 2019, 295 - 315**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:297509>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

PREKOGRANIČNO KRETANJE DJECE U EUROPSKOJ UNIJI

PREKOGRAIČNO KRETANJE DJECE U EUROPSKOJ UNIJI

Urednica

Izv. prof. dr. sc. Mirela Źupan

Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji

© UREDNICA

Izv. prof. dr. sc. Mirela Župan, Katedra za međunarodno javno i privatno pravo,
nositeljica Jean Monnet katedre za prekogranično kretanje djeteta u EU-u
Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

IZVRŠNA UREDNICA

Martina Drventić, mag. iur., doktorand Hrvatske zaklade za znanost, Sveučilište Josipa Jurja
Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet Osijek

© AUTORI

Martina Drventić, Dunja Duić, Tena Hoško, Mirjana Kondor-Langer, Ivana Kunda, Sanja Marjanović,
Ines Medić, Ante Novokmet, Tunjica Petrašević, Paula Poretti, Branka Rešetar, Marijana Šego,
Zvonimir Tomičić, Igor Vuletić, Mirko Živković, Mirela Župan

RECENZENTI

Prof. dr. sc. Maja Kostić-Mandić, Pravni fakultet Podgorica
Prof. dr. sc. Mario Vinković, Pravni fakultet Osijek

LEKTORICA

Marica Liović

© Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2019.

IZDAVAČ

Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
31000 Osijek, S. Radića 13, Republika Hrvatska

ZA IZDAVAČA

Prof.dr.sc. Renata Perić, dekanica

TISAK I IDEJNO RJEŠENJE NASLOVNICE

Krešendo

Objavljivanje ove sveučilišne monografije odobrio je Senat Svučilišta Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku na sjednici održanoj 26. lipnja 2019.

ISBN 978-953-8109-13-3 (tisak)

ISBN 978-953-8109-20-1 (*online*)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i
sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 141129064.

PREKOGRANIČNO KRETANJE DJECE U EUROPSKOJ UNIJI

Osijek, 2019.

IVANA KUNDA*

UOBIČAJENO BORAVIŠTE DJETETA

1. RAZLOZI PRIHVAĆANJA POVEZNICE “UOBIČAJENOG BORAVIŠTA”

U međunarodno obilježenim odnosno prekograničnim predmetima potrebno je pronaći vezu s određenim pravnim sustavom radi ustanovljavanja međunarodne nadležnosti ili određivanja mjerodavnog prava. Uobičajeno boravište jedna je od personalnih poveznica koja se uz državljanstvo i prebivalište najčešće pojavljuje u području obiteljskog i nasljednog prava. Poveznica uobičajenog boravišta prvi se put spominje još u 19. stoljeću.¹ Ne previše zamjetno ulazi u Hašku konvenciju o građanskom postupku iz 1896. godine, a ubrzo potom je predviđena i za određivanje mjerodavnog prava u Haškoj konvenciji o skrbništvu nad maloljetnicima iz 1902. godine.² Otada je postupno preplavila međunarodne ugovore u području međunarodnog privatnog prava, a poseban zamah dobiva sa snažnijom zakonodavnom aktivnošću EU-a u području obiteljskog i nasljednog međunarodnog privatnog prava.³ U novije vrijeme učestala je i u nacionalnim propisima o među-

* Dr. sc. Ivana Kunda, izvanredna profesorica, Katedra za međunarodno i europsko privatno pravo, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet.

¹ Najstariji pronađeni trag te poveznice u dvostranom je međunarodnom ugovoru o građanskom postupku između Francuske i Prusije iz 1880. godine. van Hoogstraten (1967) 349.

² Ova Konvencija se našla pred Međunarodnim sudom u predmetu *The Netherlands v. Sweden*, poznatijem kao predmet *Boll*, ICJ Reports 1958/55 u kojem je sporno bilo je li mjera “zaštitnog odgoja” švedskog nadležnog tijela u odnosu na dijete koje se nalazi u Švedskoj protivna pravu nizozemskih tijela da odlučuju o stavljanju djeteta pod skrbništvo.

³ Vidjeti, primjerice, Uredbu Vijeća (EZ) br. 2201/2003 od 27. studenoga 2003. o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću, kojom se stavlja izvan snage Uredba (EZ) br. 1347/2000 (Bruxelles II bis), SL EU L338, 23. prosinca 2003., str. 1.–29., posebno izdanje na hrvatskom: poglavlje 1.9, sv. 3., str. 133.–161.; Uredbu Vijeća (EZ) br. 4/2009 od 18. prosinca 2008. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršenju sudskih odluka te suradnji u stvarima koje se odnose na obvezu uzdržavanja, SL L 7, 10. siječnja 2009., str. 1.–79., posebno izdanje na hrvatskom: poglavlje 19., sv. 5., str. 138.–216.; Uredbu (EU) br. 650/2012 Europskog parlamenta i Vijeća od 4. srpnja 2012. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršavanju odluka i prihvaćanju i izvršavanju javnih isprava u nasljednim stvarima i o uspostavi Europske potvrde o nasljeđivanju, SL L 201, 27. srpnja 2012., str. 107.–134., posebno izdanje na hrvatskom: pogl. 19., sv.

narodnom privatnom pravu potiskujući tradicionalne personalne poveznice državljanstva i prebivališta.⁴

Mnoge su prednosti poveznice uobičajenog boravišta. Njezin ulazak na scenu bio je potaknut neutralnošću koju je unosila među suprotstavljene poveznice državljanstva i prebivališta prihvaćene u različitim državama. Dihotomija personalnih poveznica poglavito je bila izražena između država kontinentalno-europskog kruga i *common lawa*.⁵ U EU-u poveznica uobičajenog boravišta danas ima mnogo složeniju funkciju. Općenito, u okolnostima intenzivnih migracija unutar EU-a te prema EU-u ova poveznica podupire integrativne politike EU-a podvrgavajući osobe koje uobičajeno borave izvan svojih država porijekla pod nadležnost sudova i mjerodavno prava države u kojoj uobičajeno borave.⁶ Uz to, davanjem prednosti poveznici uobičajenog boravišta, EU pridržava šire područje vlastitog odlučivanja, ograničavajući države da nacionalnim odredbama o državljanstvu i prebivalištu utječu na međunarodnu nadležnost i mjerodavno pravo.⁷ Neopterećenost pojma “uobičajenog boravišta” posebnom nacionalnom terminologijom i značenjem predstavlja dobru osnovu za ujednačavanje pravila međunarodnog privatnog prava.⁸ Posebne su prednosti poveznice uobičajenog boravišta u obiteljskom pravu u tome što uvijek ukazuje na istinsku, stvarnu (najbližu) vezu osobe s pravnim poretkom,⁹ daje mogućnost da se više različitih obiteljskih odnosa podvrgne pod isto mjerodavno pravo iospješuje veću usklađenost nadležnosti i mjerodavnog prava kada su oboje određeni

10., str. 296.–323.; Uredbu Vijeća (EU) 2016/1103 od 24. lipnja 2016. o provedbi pojačane suradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima bračnoimovinskih režima, SL L 183, 8. srpnja 2016., str. 1.–29.; Uredbu Vijeća (EU) 2016/1104 od 24. lipnja 2016. o provedbi pojačane suradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima imovinskih posljedica registriranih partnerstava, SL L 183, 8. srpnja 2016., str. 30.–56. Poveznica “uobičajenog boravišta” koristi se i u uredbama EU-a koje nisu iz područja obiteljskog ili nasljednog prava, primjerice u Uredbi (EZ) br. 593/2008 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. lipnja 2008. o pravu koje se primjenjuje na ugovorne obveze (Rim I), SL L 177, 4. srpnja 2008., str. 6.–16., posebno izdanje na hrvatskom: pogl. 19., sv. 6., str. 109.–119., i Uredba (EZ) br. 864/2007 Europskog parlamenta i Vijeća od 11. srpnja 2007. o pravu koje se primjenjuje na izvanugovorne obveze (Rim II), SL L 199, 31. srpnja 2007., str. 40.–49., posebno izdanje na hrvatskom: poglavlje 19., sv. 6., str. 73.–82.

⁴ Vidjeti, primjerice, belgijski Code de droit international privé (Loi du 16 juillet 2004), Moniteur Belge 17 Juliet 2004; crnogorski Zakon o međunarodnom privatnom pravu, Sužbeni list, broj 1/2014, 6/2014, 11/2014, 14/2014 i 47/2015; hrvatski Zakon o međunarodnom privatnom pravu, Narodne novine, broj 101/2017 (dalje: ZMPP).

⁵ Schuz (2013) 176.

⁶ Dutta (2017) 558. Dio integrativne politike ogleđa se i u pravilima koja se odnose na spajanje obitelji. Vidjeti u ovoj knjizi poglavlje T. Petrašević, Pravo na spajanje obitelji unutar EU-a.

⁷ Dutta (2017) 558.–559.

⁸ Baetge (2009) t. 1.

⁹ Bouyahia (2016) 201.–202.

osnovnom uobičajenog boravišta.¹⁰ Također se promiču interesi djeteta kao slabije strane jer mu je to pravo izravno dostupno.¹¹

Razlozi da se poveznica uobičajenog boravišta primjeni posebno na obiteljske odnose djeteta poklapaju se s navedenim. Naime, u okviru haških konvencija željelo se jasno ukazati na to da obiteljska situacija djeteta treba biti podvrgnuta nadležnosti sudova i pravu države u kojoj ono stvarno živi, a ne države s kojom ima prvenstveno pravnu, a ne nužno i stvarnu vezu. Isto tako, smatralo se da su nadležna tijela države u kojoj dijete stvarno živi u mogućnosti istražiti prema potrebi djetetovu situaciju i odlučiti o njegovoj dobrobiti i pravima u okviru obitelji.¹² Slična je motivacija i zakonodavca EU-a koji u Uredbi Bruxelles II *bis* navodi da su temelji nadležnosti u predmetima o roditeljskoj odgovornosti oblikovani u svjetlu najboljeg interesa djeteta, a naročito kriterija blizine.¹³ U svojem mišljenju u predmetu *A*, nezavisni odvjetnik Kokott naveo je da uobičajeno boravište djeteta u čl. 8. Uredbe Bruxelles II *bis* "treba stoga shvatiti kao podudarajuće sa stvarnim središtem interesa djeteta."¹⁴ Pozivom na presudu Suda EU-a u tom istom predmetu, Vrhovni sud Ujedinjene Kraljevine opisao je kriterij blizine u kontekstu poveznice uobičajenog boravišta kao "praktičnu vezu između djeteta i odnosne države".¹⁵ Posljedično tomu, moguće je da dijete nema uobičajeno boravište ili da ih ima više od jednog.¹⁶ U prvom slučaju pribjegava se odredbi članka 13. Uredbe Bruxelles II *bis* koja sadrži kriterij nazočnosti djeteta. U drugom slučaju trebalo bi se tumačiti da za potrebe nadležnosti postoji izbor između sudova odnosnih država (članica).¹⁷ Iako bi bilo poželjno pojam "uobičajenog boravišta djeteta" tumačiti na jednak način u haškim konvencijama i uredbama EU-a,¹⁸ zbog njihova različitog dosega (međunarodnog i regionalnog) to možda nije uvijek moguće postići. U doktrini se pojašnjava da se ovaj funkcionalni pojam diferencirano tumači kako bi što

¹⁰ Dutta (2017) 559.

¹¹ Župan (2009) 241., citirajući Martiny (1994) 175.

¹² de Winter (1969) 423. i 470.; Kruger, Samyn (2016) 146. Vidjeti i Sud EU-a, C-256/09 *Purrucker* [2010] EU:C:2010:437, t. 91.

¹³ Točka 12. preambule Uredbe Bruxelles II *bis*. O načelu najboljeg interesa djeteta općenito vidjeti Župan (2017) 213.–229.

¹⁴ Sud EU-a, mišljenje nezavisnog odvjetnika Kokotta C-523/07 *A*. [2009] EU:C:2009:39, t. 38.

¹⁵ UK Supreme Court, *A v. A and another (Children: Habitual Residence)* [2013] UKSC 60, 9. rujna 2013, t. 80, pozivajući se na Sud EU-a, C-523/07 *A*. [2009] EU:C:2009:225, t. 35.

¹⁶ U doktrini se zauzima stav da je inzistiranje na jednom uobičajenom boravištu protivno samoj prirodi toga pojma te da je moguće da dijete zbilja ima dva uobičajena boravišta. Schuz (2013) 178.; Gallant (2015) 251. Vidjeti *contra* Hill, Ní Shúilleabháin (2016) 348.

¹⁷ Takvo tumačenje bi proizlazilo *par analogiam* s presudom Suda EU C-168/08 *Hadadi* [2009] EU:C:2009:474. Gallant (2015) 251.

¹⁸ Vidjeti Kruger (2017) 743.–744.; Borrás (2017) 117. O prijedporima glede mogućnosti jednakog tumačenja u okviru EU-a vidjeti, Rentsch (2017) 346 *et seq.*

vjernije ostvario svrhu međunarodnog privatnog prava – najužu vezu.¹⁹ U okviru tumačenja pojma “uobičajenog boravišta djeteta” tu je i već spomenuto dodatno načelo – najbolji interes djeteta.²⁰ Ovo poglavlje prvenstveno je usredotočeno na propise EU-a, posebice Uredbu Bruxelles II *bis* kao središnji propis obiteljskog prava EU-a.

Na samom početku obrazložena su osnovna načela tumačenja pojma “uobičajenog boravišta djeteta”, potom slijedi rasprava o sadržaju toga pojma kroz analizu ključnih presuda Suda EU uz upute na odluke nacionalnih sudova, posebno hrvatskih.

2. NAČELA TUMAČENJA POJMA “UOBIČAJENOG BORAVIŠTA DJETETA”

Pojam “uobičajenog boravišta djeteta” svjesno nije definiran u Uredbi Bruxelles II *bis*,²¹ kao ni u drugim propisima EU-a koji ga propisuju kao kriterij nadležnosti ili poveznicu. Ista je situacija i u haškim konvencijama. Stoga je Sud EU-a već pojavom prvih predmeta u kojima je bilo sporno uobičajeno boravište djeteta obrazložio da se mora tumačiti autonomno i uzimajući u obzir kontekst odredaba koje se pozivaju na taj pojam, kao i ciljeve same Uredbe.²² Autonomno tumačenje znači da nije dopušteno poistovjećivanje sa značenjima toga pojma u bilo kojem drugom kontekstu, poglavito nacionalnom pravu.²³ Umjesto toga, taj se pojam mora razumjeti u kontekstu odredaba i ciljeva Uredbe,²⁴ što upućuje na primjenu metoda sustavnog i teleološkog tumačenja toga pojma.²⁵ Iz preambule Uredbe jasno proizlazi da je svrha kriterija nadležnosti ostvariti najbolje interese djeteta, a naročito kriterij geografske blizine o čemu je prethodno bilo riječi. Pritom valja imati na umu da spominjanje najboljeg interesa djeteta u vezi s uobičajenim boravištem znači da je taj kriterij nadležnosti propisan upravo imajući u vidu ovaj interes, ali se mje-

¹⁹ Bouček (2015) 906.

²⁰ Pritom treba imati na umu da tumačenje pojma nije isto što i određivanje uobičajenog boravišta *in casu*.

²¹ Borrás (1998) t. 32.

²² Vidjeti Sud EU-a, C–523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 34. i 35.; Sud EU-a, C–497/10 PPU *Mercredi protiv Chaffe* [2010] EU:C:2010:829, t. 44.–46.

²³ Stoga je definicija koja je dana u članku 5. ZMPP-a neprimjenjiva za potrebe utvrđenja uobičajenog boravišta u okviru Uredbe Bruxelles I *bis*. Nasuprot tomu, bilo bi poželjno da hrvatski sudovi tumačenje ove odredbe u ZMPP-u usklade s tumačenjem u Uredbi (i drugim propisima međunarodnog privatnog prava EU-a).

²⁴ Točka 12. preambule Uredbe Bruxelles II *bis*.

²⁵ Tako i Calvo Caravaca, Carrascosa González (2017) 545.

sto uobičajenog boravišta ne utvrđuje *in concreto* s obzirom na to što bi bilo u najboljem interesu djeteta, nego s obzirom na to kakvo je stvarno stanje.²⁶

Formulacija uvodne izjave 12. Uredbe Bruxelles II *bis* također ukazuje na to da je tumačenje pojma “uobičajenog boravišta djeteta” potrebno provesti u granicama Uredbe. Stoga, definicije pojma “uobičajenog boravišta” koje su ranije usvojene u drugim područjima, kao što su pravo socijalnog osiguranja, porezno pravo ili migracijsko pravo, nisu izravno primjenjive u okviru Uredbe Bruxelles II *bis*.²⁷ To je potvrdio i Sud EU-a u predmetu A.²⁸ Unatoč tomu, još je moguće susresti se s predmetima u kojima hrvatski sudovi, i to drugostupanjski uz potvrdu Ustavnog suda RH, pozivaju na odredbe prava strane države o naknadama u radnom odnosu za koje se propisuje najmanje tri mjeseca boravka da bi se smatralo da je ono uobičajeno,²⁹ vjerojatno zbog potrebe da zbog nesigurnosti osnaže svoje utvrđenje. No takvi navodi oslabljuju argumentaciju jer otkrivaju nepotpuno vladanje pojmom “uobičajenog boravišta” i nedovoljno poznavanje odnosne prakse Suda EU-a.

Zbog povijesnog konteksta i razvoja pojma “uobičajenog boravišta”, a kako bi se razlikovao od pojma “prebivališta”, nerijetko mu se pripisuje isključivo činjenično obilježje, a odriče obilježje pravnog pojma.³⁰ Zapravo je riječ o terminološkoj zabuni³¹ jer utvrđivanje uobičajenog boravišta pretpostavlja primjenu pravnog standarda, koji čini sadržaj pojma “uobičajenog boravišta”, na činjenice konkretnog slučaja. Na pravnu prirodu pojma ne utječe okolnost što je u propisima izostala njegova definicija.³² Da je riječ o pravnom pojmu potvrđuje i okolnost da je Sud EU-a u svojim presudama iznio apstraktne elemente sadržaja pojmova “uobičajenog boravišta” i “uobičajenog boravišta djeteta”, koji su precizirani kasnije u ovom poglavlju. Okolnost što apstraktni elementi definicije odnose isključivo na činjenice koje treba konkretizirati u pojedinom slučaju, a ne druge pravne pojmove, također ne utječe na zaključak da je riječ o pravnom pojmu. Stoga se može zaključiti da je pojam “uobičajenog boravišta djeteta” pravni pojam, čija primjena ovisi samo

²⁶ Stoga bi trebalo izbjegavati navode poput onoga iz rješenja Županijskog suda u Splitu prema kojem je “također u svakom slučaju u kojem se ocjenjuje je li došlo do promjene djetetova uobičajenog boravišta primarno potrebno uzeti u obzir i najbolji interes djeteta.” Županijski sud u Splitu, pod. br. Gž Ob 92/2017.

²⁷ Stoga valja biti na oprezu u pokušajima definiranja toga pojma i takve rečenice u presudama nacionalnih sudova treba shvatiti kao opise. Primjer iz hrvatske prakse: “Uobičajeno boravište shvaća se kao mjesto u kojem se nalazi težište životnih odnosno obiteljskih, poslovnih i opće društvenih odnosa neke fizičke osobe.” Županijski sud u Splitu, Gž Ob 92/2017.

²⁸ Sud EU-a, C–523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 36.

²⁹ Vidjeti *infra* bilj. 59 i 61.

³⁰ U okviru Haške konvencije o građanskopravnim aspektima otmice djeteta iz 1980. godine vidjeti, Perez-Vera (1982) t. 66.

³¹ Schuz (2013) 179.

³² Vidjeti Baetge (2009) t. 1.

o činjenicama konkretnog slučaja.³³ Formalnopravne okolnosti nisu pritom presudne za njegovu primjenu.³⁴ Kao što je i Sud EU-a u predmetu *A*, jasno obrazložio: “Uobičajeno boravište djeteta, u smislu članka 8. stavka 1. Uredbe, mora biti utvrđeno na temelju svih okolnosti osobitih za svaki pojedinačni predmet.”³⁵ Također je u vezi sa svojim presudama dodao: “Naznake dane u okviru jednog predmeta na drugi se stoga mogu primijeniti samo s oprezom.”³⁶ Prema tomu, nacionalni sud pri utvrđivanju uobičajenog boravišta djeteta ima, kao i u drugim slučajevima primjene pravnih pojmova, dvostruku zadaću. S jedne strane, treba ispravno primijeniti pravnu normu koja se sastoji, među ostalim, od pojma “uobičajenog boravišta djeteta”, što uključuje i tumačenje toga pojma. S druge strane, treba točno i potpuno utvrditi činjenice na koje primjenjuje pravnu normu.³⁷ Dakle, uobičajeno boravište djeteta ovisi o okolnostima pojedinog slučaja i može se promijeniti promjenom okolnosti. U slučaju spora, sud mora utvrditi sve odlučujuće okolnosti slučaja da bi mogao zaključiti gdje se nalazi djetetovo uobičajeno boravište, odnosno “središte njegovih životnih interesa”³⁸ u trenutku pokretanja postupka. U nastavku su izložena tumačenja Suda EU-a o sadržaju pojma “uobičajenog boravišta djeteta” i primjena u pojedinim nacionalnim predmetima.

3. ELEMENTI DEFINICIJE POJMA “UOBIČAJENOG BORAVIŠTA DJETETA”

Izostanak definicije “uobičajenog boravišta djeteta” iz propisa EU-a namjeravan je kako bi se omogućilo postizanje stvarne povezanosti djeteta sa sudom koji odlučuje o njegovim pravima i nacionalnim pravom koje pritom primjenjuje. Time se sudovima ujedno omogućuje fleksibilnost³⁹ kako bi mogli uzeti u obzir trenutačni društveni razvoj koji utječe na djetetovo okruženje. Sud EU-a svojom je praksom utvrdio sadržaj pojma “uobičajenog bo-

³³ O važnosti činjenica vidjeti Limante, Kunda (2017) 47.–48.

³⁴ Sudovi u Hrvatskoj (i drugdje) od početka su uvidjeli razliku: Puka prijava prebivališta, bez stvarnog prebivanja, ne može se smatrati okolnošću na temelju koje bi se moglo utvrditi uobičajeno boravište osobe. Općinski građanski sud u Zagrebu, presuda od [datum anonimiziran], posl. br. [anonimiziran], citirana u odluci Ustavnog suda RH od 30. ožujka 2016., U-III-27/2016, t. 3.1.; UK Supreme Court (Vrhovni sud UK-a), *A v A and another (Children: Habitual Residence)* [2013] UKSC 60, 9. rujna 2013. Isto tako, navođenje poštanske adrese na dokumentima podnesenima sudu ne može, samo po sebi, imati takvu važnost. Vidjeti Županijski sud u Puli, Gž-1532/2014.

³⁵ Sud EU-a, C–523/07 *A*. [2009] EU:C:2009:225, t. 37.

³⁶ Sud EU-a, C–512/17 *H. R.* [2018] EU:C:2018:513, t. 54.

³⁷ Vjerujemo da je na tom tragu i mišljenje Schuz da je riječ o pitanju koje je i pravno i činjenično istodobno. Vidjeti Schuz (2013) 180.

³⁸ Sud EU-a, C–512/17 *H. R.* [2018] EU:C:2018:513, t. 42.

³⁹ Queirolo (2014) 318.

ravišta djeteta” određujući mjerila za njegovo utvrđivanje. Sumiraju li se tumačenja Suda EU-a, počevši od presude u predmetu *A*, može se zaključiti da je “uobičajeno boravište djeteta” zasnovano na dva temeljna kumulativna kriterija:

- fizička prisutnost na području neke države (objektivni kriterij) i
- dokazana namjera za stvaranje stabilnog života u zemlji (subjektivni kriterij).

Ovi kriteriji teže utvrđenju je li dijete postiglo određeni stupanj integracije u društveno i obiteljsko okružje jer to je ključna karakteristika uobičajenog boravišta. U nastavku su ovi kriteriji pojedinačno obrađeni, no svrha odvajanja isključivo je njihovo bolje razumijevanje. Pritom treba imati na umu da su oni u konkretnim situacijama prosudbe i primjene međusobno snažno povezani i dopunjavaju se kao što je to pojašnjeno u nastavku ovoga rada.

3.1. Fizička prisutnost

Od samog početka Sud EU-a jasno je naznačio da je fizička prisutnost element definicije “uobičajenog boravišta djeteta”. U predmetu *A*, postavilo se pitanje uobičajenog boravišta troje maloljetne djece koja su sa svojom obitelji isprva živjela u Finskoj, gdje su zbog nasilja očuha bila podvrgnuta mjerama zaštite, potom u Švedskoj, da bi nekoliko godina poslije otputovali opet u Finsku u kamperu, seleći se mjesecima po zemlji pri čemu djeca nisu pohađala osnovnu školu. Nekoliko mjeseci nakon dolaska, obitelj se prijavila finskim vlastima kako bi ostvarila pravo na socijalni smještaj. Nedugo zatim, finsko nadležno tijelo donijelo je odluku kojom su djeca podvrgnuta neposrednoj državnoj skrbi. Majka i očuh osporili su tu odluku pa se pred finskim upravnim sudom postavilo pitanje imaju li djeca uobičajeno boravište u Finskoj. U obrazloženju presude u predmetu *A*, Sud EU-a spominje fizičku prisutnost na način da je moguće zaključiti da je ona nužni sastojak “uobičajenog boravišta djeteta”. Navodi da “osim fizičke prisutnosti djeteta u državi članici”, nacionalni sud mora odabrati druge čimbenike koji mogu pokazati da ta prisutnost ni na koji način nije privremena ili isprekidana te da boravište djeteta odražava i određeni stupanj integracije u društveno i obiteljsko okružje.⁴⁰ U točki 2. izreke te presude stoji da je “uobičajeno boravište djeteta” mjesto koje održava određeni stupanj integracije djeteta u društvenu i obiteljsku okolinu. Među relevantne čimbenike ubrajaju se trajanje, regularnost, uvjeti i razlozi boravka djeteta na području države članice i razlozi preseljenja obitelji u tu državu, kao i djetetovo državljanstvo te mjesto i uvjeti pohađanja škole, znanje jezika te obiteljske i društvene veze djeteta u toj državi.

U predmetu majke poljske državljanke i oca belgijskog državljanina koji su zajedno živjeli u Belgiji, ali je majka s njihovim djetetom često posjećivala Poljsku, a dijete je čuvala poljska dadilja, kasnije poljska baka tako da je pretežito govorilo poljski, Sud EU-a odredio

⁴⁰ Sud EU-a, C–523/07 *A*. [2009] EU:C:2009:225, t. 38; Sud EU, C–499/15 *PPU W. i V. protiv X*. [2017] EU:C:2017:118, t. 60; Sud EU-a, C–111/17 *PPU O. L. protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436, t. 43.

se prema tome koji su čimbenici odlučujući za utvrđenje uobičajenog boravišta. Smatrao je da se ono utvrđuje na temelju "skupa suglasnih činjeničnih elemenata", koji uključuju: činjenicu da je dijete od rođenja do rastave svojih roditelja uobičajeno s njima živjelo na određenom mjestu, okolnost da roditelj koji nakon rastave para faktično skrbi o djetetu i dalje s njim svakodnevno boravi na tom mjestu i ondje obavlja svoju profesionalnu aktivnost u okviru radnog odnosa na neodređeno vrijeme i činjenicu da dijete u navedenom mjestu ima redovite kontakte sa svojim drugim roditeljem, koji i dalje boravi na tom istom mjestu. Nasuprot tomu, u ovom predmetu ne mogu se smatrati odlučujućima: boravci roditelja koji faktično skrbi o djetetu s djetetom njim na području države članice svojeg podrijetla u okviru godišnjih odmora ili praznika, podrijetlo predmetnog roditelja, kulturološke veze djeteta glede te države članice koje iz tog proizlaze i njegove veze s obitelji koja boravi u navedenoj državi članici i eventualna namjera tog roditelja da se u budućnosti s djetetom nastani u toj istoj državi članici.⁴¹

U dva recentnija predmeta Sud EU-a potvrdio je da utvrđivanje uobičajenog boravišta djeteta u određenoj državi članici zahtijeva da dijete bude fizički prisutno u toj državi barem u određenom trenutku. Drugim riječima, uobičajeno boravište ne može se utvrditi u državi u kojoj dijete nikada nije bilo.

Predmet *W. i V. protiv X.*⁴² proizašao je iz spora između oca, litavskog državljanstva, i majke, državljanke Nizozemske i Argentine. Nekoliko godina nakon stupanja u brak u Sjedinjenim Američkim Državama, u Nizozemskoj im se rodilo dijete. Zajedno s oba roditelja živjelo je u Nizozemskoj, Italiji i Kanadi. Kada su roditelji u prosincu 2010. počeli odvojeni život, otac se vratio u Litvu, a dijete se u srpnju 2011. s majkom preselilo u Nizozemsku. Otada je dijete živjelo u Nizozemskoj i nikada nije kročilo na teritorij Litve. Posljedica odvojenog života roditelja bila je višestruko podnošenje zahtjeva pred sudovima u Kanadi, Litvi i Nizozemskoj. S obzirom na to da sudske odluke donesene u Kanadi nisu priznate ni u Litvi ni u Nizozemskoj, glavni spor vođen je u Europi. Sudovi u Litvi i u Nizozemskoj donijeli su različite odluke kad su posrijedi odnosi u obitelji. Posljednja odluka o skrbi i uzdržavanju donesena je u Litvi u listopadu 2013., a u Nizozemskoj u siječnju 2014., pri čemu nijedna od tih zemalja nije priznala odluke one druge. U kolovozu 2014. otac je ponovno podnio zahtjev litavskom sudu tražeći preinaku presude suda iz listopada 2013. Sud je odbacio zahtjev zbog nenadležnosti smatrajući da bi za postupak bio nadležan sud u Nizozemskoj. Nakon očeve žalbe, litavski sud odlučio je prekinuti postupak i obratiti se Sudu EU-a. Pitanje se odnosilo na to treba li se članak 8. Uredbe Bruxelles II *bis* i članak 3. točka (d) Uredbe o uzdržavanju protumačiti na način da sudovi države članice koji su donijeli odluku koja je postala pravomoćna, vezano uz roditeljsku odgovornost i obveze uzdržavanja maloljetnog djeteta zadržavaju nadležnost kako bi mogli odlučivati o zahtjevu za izmjenu te odluke, čak i kada dijete ima uobičajeno boravište u drugoj državi. Sud

⁴¹ Sud EU-a, C-512/17 *H. R.* [2018] EU:C:2018:513.

⁴² Sud EU-a, C-499/15 PPU *W. i V. protiv X.* [2017] EU:C:2017:118.

EU-a je očekivano smatrao da je u takvoj situaciji nadležan sud države u kojoj dijete ima uobičajeno boravište. Obrazlažući ovu presudu, Sud EU-a je naveo da utvrđivanje djetetova uobičajenog boravišta u određenoj državi članici “iziskuje barem da je dijete fizički prisutno u toj državi članici.”⁴³

Presuda Suda EU-a u predmetu *O. L. protiv P. Q.* također potvrđuje nužnost fizičke prisutnosti djeteta za svrhe utvrđenja uobičajenog boravišta, neovisno o tomu što je zajednička namjera roditelja bila vratiti se u državu koja nije zemlja uobičajenog boravišta obitelji, što je majka naknadno odbila. O. L., otac iz Italije, i P. Q., majka iz Grčke, vjenčali su se 2013. godine u Italiji gdje su zajedno živjeli. Kada je majka bila u osmom mjesecu trudnoće, par je zajedno oputovao u Grčku kako bi ona ondje rodila zajedničko dijete. U veljači 2016. P. Q. je rodila kćer u Grčkoj, gdje su majka i kći ostale živjeti. Nakon rođenja djeteta, otac se vratio u Italiju. Tvrdio je da su se dogovorili da je majka trebala ostati u Grčkoj s djetetom do svibnja 2016., nakon čega su mu se obje trebale pridružiti u Italiji. Međutim, u lipnju 2016. majka je odlučila ostati u Grčkoj s djetetom. Tvrdila je da se nikada nisu dogovorili za točan datum povratka te da su se dogovorili da će zajedno provesti ljetne praznike u kolovozu u Grčkoj. U srpnju 2016. otac je pokrenuo postupak pred talijanskim sudom tražeći razvod i isključivo skrbništvo nad svojom kćeri. Također je zatražio poduzimanje nužnih mjera kako bi se dijete vratilo u Italiju. U studenom 2016. talijanski sud je odbacio zahtjev zbog nenadležnosti u odnosu na zahtjev za povratak djeteta u Italiju, budući da je dijete uvijek živjelo i dalje živi u Grčkoj. Žalbeni sud potvrdio je odluku o nenadležnosti. U listopadu 2016. otac je pokrenuo postupak pred grčkim sudom tražeći povratak kćeri u Italiju. Taj sud je zatražio prethodnu odluku Suda EU-a o tome je li fizička prisutnost potrebna kako bi se utvrdilo djetetovo uobičajeno boravište, u okviru članka 11. stavka. 1. Uredbe Bruxelles II *bis* koji se odnosi na nezakonito odvođenje.

U presudi u predmetu *O. L. protiv P. Q.*, Sud EU-a podsjetio je da prema vlastitoj praksi, “namjera roditelja ne može sama po sebi u načelu biti odlučujuća za utvrđenje uobičajenog boravišta djeteta [...], već je samo ‘pokazatelj’ koji dopunjuje lepezu drugih suglasnih elemenata”. U ovom predmetu, Sud je smatrao da, ako je dijete rođeno i neprestano je boravilo u određenoj državi sukladno zajedničkoj volji roditelja, prvotna namjera roditelja vezana uz buduće boravište djeteta ostaje bez utjecaja na utvrđivanje uobičajenog boravišta djeteta. Sud je još jedanput napomenuo da pojam “uobičajenog boravišta” u biti odražava činjenično pitanje. Stoga bi stav da bi prvotna namjera roditelja o mjestu gdje bi dijete trebalo živjeti, trebala imati prednost pred činjenicom da je dijete neprestano od rođenja živjelo u drugoj državi bilo teško pomiriti s ovakvim shvaćanjem.⁴⁴ Također je držao da bi takvo tumačenje bilo protivno strukturi, učinkovitosti i cilju postupka povratka djeteta, kao i da ne proizlazi iz najboljeg interesa djeteta.⁴⁵ Sud EU-a je u prilog svojem

⁴³ Sud EU-a, C–499/15 PPU *W. i V. protiv X.* [2017] EU:C:2017:118, t. 61.

⁴⁴ Sud EU-a, C–111/17 PPU *O. L. protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436, t. 51.

⁴⁵ Sud EU-a, C–111/17 PPU *O. L. protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436, t. 50.

tumačenju istaknuo i razloge pravne sigurnosti te potrebu za žurnim postupanjem sudova u predmetima koji se odnose na nezakonito odvođenje djece.⁴⁶

Granice zahtjeva za nužnu fizičku prisutnost djeteta radi utvrđivanja njegova uobičajenog boravišta sve se intenzivnije propituju od strane nacionalnih sudova budući da su u brojnim predmetima suočeni s izrazito složenim činjenicama. U posljednjem u nizu predmeta u kojem je Sud EU-a odlučivao o nadležnosti u sporu o roditeljskoj odgovornosti, majka je bangladeška državljanka, a otac britanski državljanin. Godine 2013. sklopili su brak u Bangladešu, a sredinom 2016. majka se nastanila u Ujedinjenoj Kraljevini i nastavila živjeti sa suprugom. Koristila je vizu za inozemnog bračnog druga s važenjem od 1. srpnja 2016. do 1. travnja 2019. Krajem 2016., kada je majka bila u poodmakloj trudnoći, zajedno su otputovali u Bangladeš. Njihovo dijete rođeno je 2. veljače 2017. u Bangladešu gdje je i živjelo te nikada nije boravilo u Ujedinjenoj Kraljevini. U siječnju 2018. otac se bez majke i djeteta vratio u Ujedinjenu Kraljevinu. Majka je 20. ožujka 2018. podnijela tužbu sudu u Ujedinjenoj Kraljevini radi stavljanja djeteta pod skrbništvo tog suda i nalaaganja njezina povratka i povratka djeteta u Ujedinjenu Kraljevinu radi sudjelovanja u tom postupku. U vezi s nadležnosti toga suda, majka tvrdi da je na dan pokretanja postupka dijete imalo uobičajeno boravište u Ujedinjenoj Kraljevini, što otac osporava. S obzirom na navode majke, sud u Ujedinjenoj Kraljevini postavlja pitanje ne bi li provjerio imaju li okolnosti u kojima je dijete rođeno u trećoj državi, a osobito okolnost da je otac nezakonito prisilno zadržao majku u toj državi, iako roditelji nemaju zajedničku namjeru boraviti u navedenoj državi, utjecaj na sadržaj pojma "uobičajenog boravišta djeteta". Sud EU-a opetovano ističe nužnost fizičke prisutnosti djeteta na teritoriju odnosne države članice. Pritom pojašnjava da je fizička prisutnost u državi članici u kojoj je dijete navodno integrirano uvjet koji nužno prethodi ocjeni je li ta prisutnost stabilna, na što upućuje upotreba pridjeva "uobičajeno", pa se stoga 'uobičajeno boravište' ne može nalaziti u državi članici u kojoj dijete nikada nije bilo.⁴⁷ Kako, međutim, ne bi došlo do situacija poput one u nekim ranijim predmetima pred nacionalnim sudovima u kojima su takvi predmeti oglašeni izvan nadležnosti sudova odnosne države članice,⁴⁸ Sud EU-a ukazuje na to da je u takvim

⁴⁶ Sud EU-a, C-111/17 PPU *O. L. protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436, t. 59.

⁴⁷ Sud EU-a, C-393/18 PPU *U. D. protiv X. B.* [2018] EU:C:2018:835, t. 45. i 53.

⁴⁸ U predmetu *Court of Appeal (Civil Division) (Žalbeni sud (Građanskopravni odjel)), H v H (Jurisdiction to Grant Wardship)* [2011] EWCA Civ 796, 8. srpnja 2011., britanski državljanin afganistanskog porijekla nakon sklapanja braka sa svojom nećakinjom u Afganistanu, dobiva s njom dijete. Kada je ono imalo nepunih mjesec dana, majka ga ostavlja na skrb ujaku i dolazi u Ujedinjenu Kraljevinu, no zbog obiteljskog nasilja odlazi iz svoga doma u sigurni smještaj. Saznaje da dijete koje tada ima 18 mjeseci više ne živi kod ujaka, koji tvrdi da je oteto iz dvorišta. Majka sumnja na očevu otmicu i pokreće postupak pred sudom u Ujedinjenoj Kraljevini. Taj sud oglašava se nadležnim na temelju uobičajenog boravišta djeteta u Ujedinjenoj Kraljevini, izvodeći ga iz majčina i njezine namjere da dijete s njom živi u Ujedinjenoj Kraljevini, dok žalbeni sud ukida prvostupanjsku presudu i proglašava nenadležnost jer dijete cijeli svoj život živi u Afganistanu.

okolnostima nacionalni sud slobodan primijeniti nacionalne propise o nadležnosti na temelju odredbe članka 14. Uredbe Bruxelles II *bis* o supsidijarnoj nadležnosti.

U predmetima pred hrvatskim sudovima uobičajeno boravište djeteta tumači se imajući u vidu autonomnu definiciju iz Uredbe oslanjajući se na činjenični supstrat. U predmetu pred Općinskim sudom u Zadru činjenice koje je sud utvrđivao bile su gdje je dijete rođeno i boravilo. Sud je utvrdio da je dijete rođeno u Hrvatskoj i tri mjeseca po rođenju boravilo u bolnici u Splitu, a da otad sve dosad kad ima jednu godinu, živi s majkom u Anconi, o čemu je otac pomorac suglasan, te da se liječi u Italiji. Sud je također utvrdio da je dijete državljanin Hrvatske i Italije. Na temelju svega navedenog zaključio je da je država uobičajenog boravišta djeteta Italija.⁴⁹ U drugom predmetu pred Općinskim sudom u Dubrovniku utvrđeno je da je dijete rođeno i kraće boravilo u Dubrovniku, da su se roditelji potom dogovorili o preseljenju u Sarajevo, u Bosnu i Hercegovinu. Sukladno dogovoru, dijete i majka odlaze u Sarajevo, dok otac ostaje živjeti i raditi u Dubrovniku. Sud je na temelju toga zaključio da uobičajeno boravište djeteta nije u Hrvatskoj, nego u Bosni i Hercegovini.⁵⁰ U predmetu pred Općinskim sudom u Opatiji, radi povjeravanja kćeri na čuvanje i odgoj, utvrđeno je da su se majka i otac razveli u Ljubljani te da je isti sud donio odluku da će kći živjeti s majkom. Sukladno tomu, 1. razred završila je u Sloveniji, dok je 2. i 3. razred pohađala u Hrvatskoj prema "privremenom sporazumu" roditelja da kći živi kod oca u Hrvatskoj. U vrijeme pokretanja postupka za povjeravanje na čuvanje i odgoj, kći je živjela u Hrvatskoj. Sud je ispravno zaključio da je u odnosnom trenutku uobičajeno boravište kćeri bilo u Hrvatskoj, ali je s obzirom na to da je tijekom postupka kći započela novu školsku godinu u Sloveniji, pribjegao primjeni prijenosa postupka prema članku 15. Uredbe Bruxelles II *bis*, što je odlučujući po žalbi potvrdio i Županijski sud u Rijeci.⁵¹

Zaključno je moguće reći da je fizička prisutnost djeteta na teritoriju države članice nužni sastojak pojma "uobičajenog boravišta djeteta", i to neovisno o tomu što se zahtijeva izmjena prethodne pravomoćne odluke suda jedne države članice koja nije priznata u drugoj državi članici u kojoj dijete uobičajeno boravi ili o tomu što je prvotna namjera roditelja prije rođenja djeteta bila da njegovo buduće uobičajeno boravište bude u državi članici različitoj od rođenja, čemu se majka naknadno jednostrano usprotivila ili o tomu što je dijete rođeno i živi u trećoj državi zbog toga što je otac nezakonito prisilno zadržao majku, a potom i dijete u toj državi, povrjeđujući time njihova temeljna prava. Sud EU-a čini se ipak ostavlja određeni prostor za mogućnost koja bi mogla probiti pravilo o fizičkoj prisutnosti, dajući prednosti drugim vezama djeteta (kulturološkim vezama ili državljan-

⁴⁹ Općinski sud u Zadru, posl. br. P-Ob-65/2017, potvrđeno Županijski sud u Zagreb, posl. br. Gž-Ob-1259/2017.

⁵⁰ Općinski sud u Dubrovniku, posl. br. P-834/13, ukinuto Županijski sud u Dubrovniku, posl. br. Gž-1366/2014.

⁵¹ Općinski sud u Opatiji, posl. br. R1-21/2014, 2. listopada 2014., potvrđeno Županijski sud u Rijeci, posl. br. Gž-4377/2014, 12. ožujka 2015.

skoj vezi) “u slučaju nepoštovanja namjere zakonodavca Unije”.⁵² Iz navedenog proizlazi da bi u nekoj krajnjoj situaciji koja se još nije pojavila pred Sudom EU-a moglo doći do prevage na štetu objektivnih geografskih razloga na osnovi teleološkog tumačenja pojma “uobičajenog boravišta djeteta”.

Iako je Sud EU-a potvrdio fizičku prisutnost kao nužnu pretpostavku utvrđivanja uobičajenog boravišta, ne postoji točno određeno minimalno razdoblje u kojem dijete mora biti prisutno u jednoj državi da bi ondje steklo uobičajeno boravište.⁵³ U vezi s tim, fizička prisutnost i namjera dopunjavaju se kao da je riječ o vagi s dvije plitice. Kada je djetetova prisutnost na području određene države kraća, snaga namjere može nadomjestiti kratkoću vremena i pružiti osnovu za zaključak u korist djetetova uobičajenog boravišta u toj državi. Što je pak duže dijete nazočno na području određene države, potreba oslanjanja na namjeru je manja. U takvoj situaciji, namjera bi bila očita, osim ako bi se dokazalo suprotno. I obratno, što je kraće dijete nazočno na području neke države, to jača postaje potreba dokazivanja jasne namjere da ondje uobičajeno boravi.

3.2. Namjera

Sud EU-a u predmetu *Mercredi*⁵⁴ imao se prilike očitovati upravo o namjeri i njezinoj ulozi u okolnostima u kojima je zbog utvrđenja nadležnosti do potrebe utvrđenja uobičajenog boravišta djeteta došlo ubrzo nakon preseljenja iz jedne zemlje u drugu. Predmet se odnosio na dvomjesečnu bebu Chloé koja je imala francusko državljanstvo (majku francusku državljanku i oca državljanina Ujedinjene Kraljevine). Chloéini roditelji rastavili su se kada je imala dva mjeseca te ju je majka odvela na francuski otok u Indijskom oceanu La Réunion. Za nekoliko dana otac je podnio zahtjev za povrat djeteta, roditeljsku odgovornost, zajedničko boravište i pravo na kontakt. Potvrđujući da odvođenje nije bilo nezakonito prema pravu Ujedinjene Kraljevine (nije bilo otmice jer otac nije imao pravo na skrb), nacionalni sud dvojio je da li se Chloéino uobičajeno boravište promijenilo istom kada je otišla iz Francuske.

Nakon što je ponovio načela i kriterije koji su formalno utvrđeni u predmetu *A*, Sud EU-a potvrdio je mogućnost da dijete može steći uobičajeno boravište u novoj zemlji u vrlo kratkom vremenu, tj. odmah nakon što se ondje preseli, pod uvjetom da je jasna na-

⁵² Sud EU-a, C–512/17 *H. R.* [2018] EU:C:2018:513, t. 60; Sud EU-a, C–393/18 *PPU U. D. protiv X. B.* [2018] EU:C:2018:835, t. 62.

⁵³ Trajanje boravka može služiti samo kao indicija u okviru procjene svih činjenica konkretnog slučaja. Sud EU-a, C–497/10 *PPU Mercredi* [2010] EU:C:2010:829, t. 51.–56 i Sud EU-a, C–376/14 *PPU C. protiv M.* [2014] EU:C:2014:2268, t. 53. Moguće je stoga da dijete stekne uobičajeno boravište u novoj državi odmah po gubitku uobičajenog boravišta u staroj državi. To ovisi o konkretnim okolnostima slučaja, a kratkoća boravka nadomješta se namjerom dokazanom primjerice upisom djeteta u školu u novoj državi. Vidjeti *infra* 3.2.

⁵⁴ Sud EU-a, C–497/10 *Mercredi* [2010] PPU EU:C:2010:829.

mjera za životom ondje dokazana i potkrijepljena potrebnim pripremama u vezi s tim.⁵⁵ Namjera roditelja da se s djetetom stalno nastane u drugoj državi, a koju manifestiraju određeni opipljivi koraci, kao što je kupnja ili najam doma u državi domaćici, može biti naznaka prijenosa uobičajenog boravišta.⁵⁶ Naznaka može biti i podnošenje prijave za socijalni smještaj odgovarajućem tijelu u toj državi⁵⁷ ili upis djeteta u vrtić ili školu. Takva namjera se možda može lakše dokazati u predmetima u kojima se majka (ili oba roditelja) vraća “natrag kući” u zemlju svojeg državljanstva, poduzme li pritom jasne korake kako bi se ondje nastanila (vrati se obitelji i prijateljima, nađe smještaj, traži posao itd.). Nedvojbeno je, stoga, da osoba može izgubiti prijašnje uobičajeno boravište i steći novo odmah po promjeni mjesta boravka, ali pod uvjetom da postoji jasna namjera preseljenja u novu državu⁵⁸ (a to je očito lakše dokazati kada se radi o ponovnom nastanjanju u zemlji prethodnog uobičajenog boravišta).

Jednako je tako teže dokazati da je došlo do promjene uobičajenog boravišta u slučaju odlaska u novu državu, kada se ubrzo potom jedan od roditelja s djecom vrati u svoju domovinu, ujedno i državu suda. Tu je argument roditelja koji tvrdi da je uobičajeno boravište stečeno u novoj državi temeljen na namjeri, koju je izuzetno teško dokazati jer drugi roditelj u pravilu tvrdi da je odlazak u novu državu bio planiran kao privremeno rješenje. Stoga sud treba svoju pozornost usmjeriti na “opipljive korake” koje su supružnici poduzeli.

Takav je slučaj bio u predmetu zbog povrata temeljem Haške konvencije o građansko-pravnim aspektima otmice djece iz 1980.⁵⁹ koju u odnosima među državama članicama EU-a nadopunjava Uredba Bruxelles II *bis*,⁶⁰ a u kojem je odlučivao i Ustavni sud RH.⁶¹ Majka državljanica Ujedinjene Kraljevine i otac državljanin Hrvatske, roditelji dvoje trogodišnjih blizanaca rođenih u Hrvatskoj s dvostrukim državljanstvom, dogovorili su se da će se preseliti u Ujedinjenu Kraljevinu jer je majka ondje pokrenula posao i sklopila

⁵⁵ Sud EU-a, C-497/10 *Mercredi* [2010] PPU EU:C:2010:829, t. 53.–55. U smislu članka 8. stavka 1., Sud EU-a u ranijim predmetima navodi da osim fizičke prisutnosti djeteta u državi moraju postojati drugi čimbenici koji mogu pokazati da ta prisutnost ni na koji način nije privremena ili isprekidana te da boravište djeteta odražava i određeni stupanj integracije u društveno i obiteljsko okruženje. Sud EU-a, C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 38; Sud EU-a, C-111/17 PPU *O. L. protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436, t. 43.

⁵⁶ Sud EU-a, C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 40 i 44; Sud EU-a, C-497/10 PPU *Mercredi* [2010] EU:C:2010:829, t. 50; Sud EU-a, C-376/14 PPU *C. protiv M.* [2014] EU:C:2014:2268, t. 52.

⁵⁷ Sud EU-a, C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 40.

⁵⁸ Tako i Gallant (2004), str. 235. Ne bismo se priklonili tradicionalnijim stajalištima da je potreban protek određenog vremena kako bi se zasnovalo uobičajeno boravište, koja spominje Župan (2016) 144.; Buck (2005) 140.

⁵⁹ SL MU 7/1991; Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 4/1994 (notifikacija o sukcesiji).

⁶⁰ Vidjeti čl. 10. i 11. Uredbe Bruxelles II *bis*.

⁶¹ Ustavni sud RH, odluka od 20. lipnja 2018., U-III-534/2018.

ugovor kojim će klijentu pružati uslugu tijekom godine dana, dok je otac i dalje ostao zaposlen u Hrvatskoj koristeći roditeljni dopust. Zbog interesa djece odlučili su da se otac s njima vrati u Hrvatsku ranije tijekom ljeta, da im se majka potom pridruži i da se u rujnu vrate u Ujedinjenu Kraljevinu. Otac je odmah po dolasku u Hrvatsku majku obavijestio da se ne namjerava vratiti s djecom u Ujedinjenu Kraljevinu. Majka je pokrenula postupak za povrat djece, no odluka Općinskog suda u Splitu da se djeca vrate u Ujedinjenu Kraljevinu jer su ondje stekla uobičajeno boravište biva ukinuta i u ponovljenom postupku biva odbijen zahtjev za povrat, uz utvrđenje da je uobičajeno boravište djece i dalje u Hrvatskoj. Jedan od glavnih argumenata bio je da je nešto manje od tri mjeseca boravka djece u inozemstvu prekratko vrijeme za zasnivanje uobičajenog boravišta. Pritom se Županijski sud u Splitu pozvao na predmet iz Ujedinjene Kraljevine prema kojem je za stjecanje uobičajenog boravišta uz odlučnu namjeru potreban i znatan protek vremena.⁶² Uz to što nije jasno zašto bi drugostupanjski sud citirao samo jedan predmet iz inozemnog pravnog poretka star četvrt stoljeća u ovom dinamičnom području prava u kojem postoji niz presuda Suda EU-a o tom pitanju, nije jasno ni zašto bi tom zastarjelom stajalištu dao prednost i Ustavni sud RH a da pritom u istoj presudi jasno citira t. 51.–56. presude u predmetu *Mercredi* u kojima je Sud EU-a iznio stav da trajanje boravka može služiti samo kao indicija u okviru procjene svih činjenica konkretnog slučaja te da i druge elemente osobito treba uzeti u obzir kada je riječ o malom djetetu.⁶³ Uz to, Sud se pozvao i na odredbe prava Ujedinjene Kraljevine o naknadama u radnom odnosu za koje se propisuje najmanje tri mjeseca boravka da bi se smatralo da je ono uobičajeno, što je posve u suprotnosti s uvodnim izjavama Uredbe Bruxelles II *bis* i postojećim tumačenjima Suda EU-a koji pojam uobičajenog boravišta tumače s obzirom na sustav i svrhu Uredbe bez mogućnosti preuzimanja definicija iz drugih područja.⁶⁴ Neovisno o tome bi li u konačnici ocjena svih okolnosti u cjelini dovela do istog zaključka,⁶⁵ ovakve propuste valjalo bi izbjegavati u budućim sudskim odlukama.

⁶² House of Lords (Dom lordova), *Re J (A Minor)* 2 EC 562, 26. srpnja 1990.

⁶³ Županijski sud u Splitu, posl. br. Gž Ob-92/2017, rješenje od 17. veljače 2017., kojim je ukinuto rješenje Općinskog suda u Zlataru, posl. br. 3 R1 Ob-179/16, od 25. studenoga 2016. Po ponovljenom postupku: Županijski sud u Splitu, posl. br. Gž Ob-616/2017-2, rješenje od 21. prosinca 2017., kojim je potvrđeno rješenje Općinskog suda u Zlataru, posl. br. R1 Ob-48/17-48, od 27. rujna 2017.

⁶⁴ Vidjeti *supra* 2.

⁶⁵ Odluke Županijskog suda u Splitu, prvo ukidna i potom potvrdna, nisu lišene problema jer neuvjerljivo obrazlažu složene okolnosti koje mogu imati utjecaja na utvrđenje namjere za preseljenjem, odnosno privremenim odlaskom, kao primjerice okolnost da je majka uz suglasnost i potporu oca djece u novoj državi osnovala trgovačko društvo kako bi preko njega poslovala (što se u pravilu ne čini za privremenu svrhu), da su supružnici u Ujedinjenoj Kraljevini otvorili zajednički bankovni račun (pri čemu su im računi u Hrvatskoj ostali otvoreni primjerice radi primanja naknada i sl.), da su na neodređeno otkazali režije za stan u Hrvatskoj, da su se nastanili s djecom u kući majčinih roditelja u Ujedinjenoj Kraljevini (za što je Županijski sud u Splitu utvrdio da je "privremeno rješenje" ne navodeći zašto bi tomu bilo tako znajući da određeni broj nukleusnih obitelji trajno živi dijeleći kuću s roditeljima jednog od supružnika istodobno ukazujući da nisu kupili ili uzeli u najam svoju nekretninu za stanovanje), da su prijavili djecu

Uspoređujući fizičku prisutnost i namjeru, očito je da je prva objektivni kriterij te da se stoga mnogo lakše može utvrditi od potonje. Kao subjektivni kriterij, namjeru je teško dokazati, a bitna je samo kada ju mogu potkrijepiti opipljivi koraci, tj. materijalni izrazi namjere. U pravilu nisu dovoljne puke izjave stranaka. Stoga, kada stranka navodi da je imala namjeru preseliti se u drugu državu te prestati boraviti uobičajeno na određenom mjestu, ali ne može ukazati na opipljive korake koji bi dokazali tu izjavu, takva namjera ostaje nevažna. To je nužna posljedica načela pravne sigurnosti jer bi u suprotnom bila ugrožena predvidljivost uobičajenog boravišta kao temeljnog kriterija nadležnosti za roditeljsku odgovornost.

Kada se dva spomenuta osnovna elementa pojma "uobičajenog boravišta djeteta" moraju primijeniti u praksi, postavlja se pitanje koje činjenice uzeti u obzir. Sud EU-a jasnog je stava da se djetetovo uobičajeno boravište mora utvrditi na temelju svih okolnosti pojedinih slučajeva.⁶⁶ Dao je primjerični popis okolnosti, koji uključuje trajanje, redovitost, uvjete i razloge boravka na području određene države članice i selidbe obitelji u tu državu, djetetovo državljanstvo, mjesto i uvjete prisutnosti u školi, jezično znanje te obiteljske i društvene veze djeteta u toj državi članici.⁶⁷ Tomu se mogu dodati pohađanje vrtića ili izvannastavnih aktivnosti, prijava za svrhe zdravstvene skrbi, prijava za svrhe socijalnih koristi (smještaja ili drugih oblika pomoći) i dr. Primjerice, u jednom predmetu pred sudom u Ujedinjenoj Kraljevini važan čimbenik bilo je vrijeme koje je prošlo od selidbe iz Litve u Ujedinjenu Kraljevinu te, naročito, upis u školu i smještaj uz državnu skrb.⁶⁸ U predmetu *G. & A.*, majka nije upisala dijete G. u školu (dijete A. je bilo premalo), a nijedno nije prijavila za zdravstvenu skrb. Sud u Ujedinjenoj Kraljevini smatrao je da neupisivanje djeteta u školu ili neprijavlivanje u sustav zdravstvene skrbi ne znači nužno da nije postojala namjera ostanka u zemlji. Prema mišljenju suda, majka je jednostavno zanemarivala

za doplatu u Ujedinjenoj Kraljevini koji je odobren, da su prodali jedan automobil, a drugim je otac prevezao stvari i psa u Ujedinjenu Kraljevinu, da su zajednički odlučili da djeca privremeno (uz povratne zrakoplovne karte) odu s ocem u Hrvatsku kako bi iskoristili ljetne mjesec na način koji je u interesu djece, te da je majka dolazila u Hrvatsku samo kako bi mogla ostvarivati kontakte s djecom. Jedan od osnovnih argumenta koji Županijski sud u Splitu navodi u prilog uobičajenog boravka u Hrvatskoj vezan je uz vrijeme boravka djece u Ujedinjenoj Kraljevini, koje je bilo kraće od tri mjeseca, ali propušta se osvrnuti na to da je razlog tomu taj što se otac odbio vratiti s djecom u Ujedinjenu Kraljevinu nakon praznika. Upravo je to situacija u kojoj namjera nadomješta trajanje. A u vezi s namjerom, drugi ključni argument Županijskog suda u Splitu majčin je iskaz koji sugerira da je dogovor supružnika bio da ostanu u Ujedinjenoj Kraljevini godinu dana i potom donesu odluku o uvjetima života obitelji. Ta je izjava sama za sebe protumačena u smislu jasne namjere za samo privremenim boravkom u Ujedinjenoj Kraljevini, no sud bi ipak trebao tumačiti sve okolnosti u cjelini.

⁶⁶ Sud EU-a, C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 37.; vidjeti također Sud EU-a, C-497/10 PPU *Mercredi* [2010] EU:C:2010:829, t. 47. –56. i Sud EU-a, C-376/14 PPU C. *protiv M.* [2014] EU:C:2014:2268, t. 45.

⁶⁷ Sud EU-a, C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:225, t. 39.

⁶⁸ Family Court in Newcastle-Upon-Tyne, *Re CK (Care Proceedings: Habitual Residence: Art 15)* [2015] EWHC 2666 (Fam), 16. kolovoza 2015.

obrazovne i zdravstvene potrebe svoje djece. Sve druge okolnosti pokazale su da je njihovo uobičajeno boravište bilo u Ujedinjenoj Kraljevini.⁶⁹

U predmetu *C. protiv M.*, Sud EU-a ukazao je na to da su, uz ostalo, okolnosti da se majka s djetom preselila iz Francuske u Irsku na temelju privremene odluke francuskog suda, kao i da je otac podnio žalbu protiv te odluke, odlučujuće za procjenu je li postojala sigurnost na strani majke da preseljenje nije privremeno, a time i za mogućnost uspostavljanja uobičajenog boravišta.⁷⁰ Pritom je Sud EU-a naglasio da se vrijeme provedeno u Irskoj nakon ovršnosti i pravomoćnosti francuske odluke o tome da se ukida ranija privremena odluka i da dijete treba živjeti u Francuskoj, zbog toga što majka nije poštovala tu odluku i odbijala je vratiti dijete u Francusku, ne uzima u obzir pri utvrđivanju uobičajenog boravišta.

Očigledno je iz prethodnih slučajeva da je namjera roditelja bitna kod utvrđivanja uobičajenog boravišta djeteta. No, postavlja se pitanje je li djetetovo uobičajeno boravište uvijek jednako onome roditelja, odnosno primarnog skrbnika. Sud EU-a je u svojoj praksi povezo djetetovo uobičajeno boravište s onime roditelja,⁷¹ ali je i ukazao na to da ne bi trebalo prirodnu vezu između djeteta i primarnih skrbnika, koji su uobičajeno roditelji, automatski prevoditi kao apsolutnu zavisnost djetetova uobičajenog boravišta o onome roditelja.⁷² Pri određivanju stupnja ovisnosti djetetova uobičajenog boravišta o onome primarnih skrbnika dob djeteta igra veliku ulogu. Ako je riječ o dojenčetu, njegovo uobičajeno boravište jednako je onome primarnih skrbnika jer je dojenče potpuno ovisno o njima i intenzivno je s njima društveno i obiteljski integrirano. Ako je kao u predmetu *Mercredi*, primarni skrbnik samo majka, tada okolnosti koje određuju njezino uobičajeno boravište određuju i djetetovo.⁷³ S odrastanjem djetetova usmjerenost na primarnog skrbnika smanjuje se jer je njegova društvena integracija šira od same obitelji i raznovrsnija. Što je dijete starije, sve više odnosa s drugom djecom i odraslima ostvaruje neovisno o primarnim skrbnicima, prihvaćajući obrasce svoje šire društvene zajednice. Stoga je utvrđivanje uobičajenog boravišta starijeg djeteta neovisnije o onome primarnog skrbnika, pa ono može imati uobičajeno boravište kod bake i djeda ili drugih osoba. U tom kontekstu važno je utvrditi i djetetovu namjeru, odnosno stanje svijesti u mjeri u kojoj je to primjereno s obzirom na njegovu dob i stupanj zrelosti te obiteljske okolnosti.

Ilustrativan je u tom smislu predmet pred sudom u Ujedinjenoj Kraljevini, u kojoj je četvero djece (djevojčica od 13 i dječaci od 11, 9 i 5 godina) s roditeljima živjelo od

⁶⁹ Family Court in East London, *G & A (Children: Habitual Residence and Article 15 Transfer)* [2015] EWFC B41, 14. travnja 2015.

⁷⁰ Sud EU-a, C-376/14 PPU *C. protiv M.* [2014] EU:C:2014:2268.

⁷¹ Sud EU-a, C-497/10 PPU *Mercredi* [2010] EU:C:2010:829.

⁷² Sud EU-a, C-111/17 PPU *O. L. protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436, t. 50. Vidjeti i Baruffi (2008) 266.–267.

⁷³ Sud EU-a, C-497/10 PPU *Mercredi* [2010] EU:C:2010:829, t. 55.

rođenja, a nakon bračnog neuspjeha, uz suglasnost oca, majka se s djecom preselila u Španjolsku. Kada su se djeca nakon pet mjeseci vratila k ocu tijekom božićnih praznika, odbila su vratiti se u Španjolsku. Majka je zahtijevala njihov povrat pa se postavilo pitanje uobičajenog boravišta djece. Iako je Vrhovni sud Ujedinjene Kraljevine naveo da u okolnostima zakonitog preseljenja djeteta s roditeljem, dijete u pravilu stječe uobičajeno boravište istodobno s roditeljem, prihvatio je mogućnost da tomu nije uvijek tako posebno ako je dijete starije, odnosno adolescentske dobi, a boravak je bio kratkotrajan. U tom smislu Vrhovni sud Ujedinjene Kraljevine smatrao je relevantnim stanje svijesti djevojčice koja je svoju budućnost vidjela u Ujedinjenoj Kraljevini te uputio niži sud na ponovnu odluku. Također je i u vezi s uobičajenim boravištem trojice dječaka uputio niži sud na ponovnu odluku, smatrajući da će djeca biti dovedena u neizdrživu situaciju odvajanjem. Posebno je zanimljivo zapažanje suda da je zbog vrlo snažne veze između dječaka i djevojčice, i slabije veze s majkom, moguće da će uobičajeno boravište najstarije sestre prevladati majčinu pri utvrđenju uobičajenog boravišta trojice dječaka.⁷⁴

Sporovi o uobičajenom boravištu često se pojavljuju u situacijama kada se roditelji presele zbog profesionalnih ili drugih razloga u državu članicu različitu od države članice čiji su državljani. Tada se zbog jednostavnosti postupka, liberalnosti osnova za razvod ili manjih troškova postupka, postupak pokreće pred sudovima u domovini uz tvrdnju da obitelj i dalje ondje ima uobičajeno boravište. Međutim, kako vrijeme prolazi dok rade i žive u državi članici preseljenja, u njoj se društveno integriraju te se posljedično tome ondje također prenosi i uobičajeno boravište. To je potvrdio i Vrhovni sud Litve glede obitelji nevjenčanih supružnika i zajedničke kćeri koja je nekoliko godina živjela u Irskoj. Godine 2016. majka je postupak o roditeljskoj odgovornosti pokrenula pred litavskim sudom. Prvostupanjski sud oglasio se nenadležnim jer je uobičajeno boravište u Irskoj, a to je potvrdio i žalbeni sud. Utvrdio je da majka, s kojom je dijete živjelo, unajmljuje stan u Irskoj, plaća režije stana, stalno radi u Irskoj od 2010. te ondje prima socijalnu pomoć. Činjenica da djevojčica ne pohađa školu ili vrtić u Irskoj, nego se o njoj brine dadilja, kao i da ne postoje njezine društvene veze u Irskoj, ne utječu na bitnu okolnost da je djevojčica živjela u Irskoj od rođenja do trenutka utvrđenja mjesta njezinog uobičajenog boravišta. Majka je pokušala uvjeriti sud da ona i djevojčica imaju uobičajeno boravište u Litvi jer ih uz Litvu veže državljanstvo, službeno mjesto prebivališta, nekretnine u majčinu vlasništvu i česti posjeti. Navodila je i da je u Irskoj samo zbog ekonomskih razloga i da su njezini planovi za budući život vezani uz Litvu. Vrhovni sud Litve, međutim, na temelju utvrđenih činjenica o životu majke i djeteta života presudio je da obje imaju uobičajeno boravište u Irskoj.⁷⁵

⁷⁴ UK Supreme Court, *LC (Children) (No 2)* [2014] UKSC 1, 15. siječnja 2014.

⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Vrhovni sud Litve), 20. listopada 2016., 3K-3-426/2016.

BIBLIOGRAFIJA

I. Knjige i članci

1. Baruffi, M. C., La responsabilità genitoriale: competenze e riconoscimento delle decisioni nel Regolamento Bruxelles II, u: Carbone, M., Queirolo, I. (ur.), *Diritto di famiglia e Unione europea*, Giappichelli, Torino, 2008., str. 257.–281.
2. Beaumont, P.; Holliday, J., Recent developments on the meaning of “habitual residence” in alleged child abduction cases, u: Župan, M. (ur.), *Međunarodno privatno pravo u praksi europskih sudova: obitelj u fokusu*, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 2015., str. 37.–54.
3. Bouček, V., Uobičajeno boravište u hrvatskom međunarodnom privatnom pravu, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 65:6 (2015), str. 885.–914.
4. Bouyahia, S. M., *La proximité en droit international privé de la famille*, L'Harmattan, Paris, 2015.
5. Buck, T., *International Child Law*, Routledge-Cavendish, London, 2005.
6. Calvo Caravaca, A. L.; Carrascosa González, J., *Derecho internacional privado*, Vol. II, Comares, Granada, 2017.
7. Dutta, A., Domicile, Habitual Residence and Establishment, u: Basedow, J. et al. (ur.), *Encyclopedia of Private International Law*, Vol. 1, Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton MA, USA, 2017.
8. Gallant, E., Réflexions sur la résidence habituelle des enfants de couples désunis, u: Heuzé, V.; Libchaber, R.; de Vareilles-Sommières, P. (ur.), *Mélanges en honneur du Professeur Pierre Mayer*, LGDJ, Issy-les-Moulineaux, 2015., str. 241.–253.
9. Gallant, E., *Responsabilité parentale et protection des enfants en droit international privé*, De-frénois, Paris, 2004.
10. Hill, J.; Ní Shúilleabháin, M., *Clarkson & Hill's Conflict of Laws*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
11. Van Hoogstraten, M. H., La codification par traités en droit international privé dans le cadre de la Conférence de La Haye, *Recueil des Cours*, 122(1967), str. 337.–425.
12. Kindler, P., The General Rule: The ‘Last Habitual Residence’ of the Deceased and ‘the Closer Connection’ are Objective Connecting Factors in Determining the Law Applicable to Succession, u: Bariatti, S.; Viarengo, I.; Villata, F. C. (ur.), *Towards the Entry into Force of the Succession Regulation: Building Future Uniformity upon Past Divergences*, JUST/2013/JCIV/AG/4666 Final Study, Università degli Studi di Milano, Milano, 2016, [http://eng.dirittopubblico.unimi.it/extfiles/unimidire/389501/ attachm ent/ final-study-justt-2013-jciv-ag-4666-last-version.pdf](http://eng.dirittopubblico.unimi.it/extfiles/unimidire/389501/attachm ent/ final-study-justt-2013-jciv-ag-4666-last-version.pdf).
13. Kruger, T., Habitual Residence: The Factors that Courts Consider, u: Beaumont, P.; Danov, M.; Trimmings, K.; Yüksel, B. (ur.), *Cross-Border Litigation in Europe*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2017., str. 741.–754.
14. Kruger, T.; Samyn, L., Brussels II bis: Successes and Suggested Improvements, *Journal of Private International Law*, 12:1(2016), str. 132.–168.
15. Limante, A.; Kunda, I., Jurisdiction in Parental Responsibility Matters, u: Honorati, C. (ur.), *Jurisdiction in Matrimonial Matters, Parental Responsibility and International Abduction*, Giappichelli Peter Lang, Torino, Berlin et al., 2017., str. 61.–91.
16. Queirolo, I.; Schiano di Pepe, L., *Lezioni di diritto dell'Unione Europea e relazioni familiari*, Giappichelli Editore, Torino, 2014.
17. Rentsch, A., *Der gewöhnliche Aufenthalt im System des Europäischen Kollisionsrechts*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2017.

18. Schuz, R., *The Hague Child Abduction Convention: A Critical Analysis*, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2013.
19. De Winter, L. I., Nationality of Domicile? The Present State of Affairs, *Recueil des Cours*, 128(1969), str. 351.–503.
20. Župan, M., Dijete u međunarodnom privatnom pravu, u: Rešetar, B., (ur.), *Dijete i pravo – interdisciplinarni pristup*, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 2009., str. 223.–273.
21. Župan, M., Europski prekogranični obiteljski postupci, u: Petrašević, T.; Vuletić, I. (ur.), *Procesno-pravni aspekti prava EU*, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 2016., str. 125.–172.
22. Župan, M., The Best Interest of the Child – A Guiding Principle in Administering Cross-Border Child Related Matters?, u: Liefwaard, T.; Sloth-Nielsen, J. (ur.), *The United Nations Convention on the Rights of the Child. Taking Stock after 25 Years and Looking Ahead*, Brill Nijhoff, Leiden, 2017., str. 213.–229.

II. Mrežni izvori

1. Perez-Vera, E., Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention, Acts and Documents of the Fourteenth Session (1980), 3 Child Abduction 426 n. 1 (1982), str. 426-476, <http://hcch.e-vision.nl/upload/exp128.pdf>.

III. Propisi i ostali akti EU-a

1. Uredba (EZ) br. 593/2008 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. lipnja 2008. o pravu koje se primjenjuje na ugovorne obveze (Rim I), SL EU L177/6.
2. Uredba (EZ) br. 864/2007 Europskog parlamenta i Vijeća od 11. srpnja 2007. o pravu koje se primjenjuje na izvanugovorne obveze ("Rim II"), SL EU L199/73.
3. Uredba Vijeća (EZ) br. 2201/2003 od 27. studenoga 2003. o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću, kojom se stavlja izvan snage Uredba (EZ) br. 1347/2000, SL EU L338/133.
4. Uredba Vijeća (EZ) br. 4/2009 od 18. prosinca 2008. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršenju sudskih odluka te suradnji u stvarima koje se odnose na obvezu uzdržavanja, SL EU L7/138.
5. Uredba (EU) br. 650/2012 Europskog parlamenta i Vijeća od 4. srpnja 2012. o nadležnosti, mjerodavnom pravu, priznavanju i izvršavanju odluka i prihvaćanju i izvršavanju javnih isprava u nasljednim stvarima i o uspostavi Europske potvrde o nasljeđivanju, SL EU L201/296.
6. Uredba Vijeća (EU) 2016/1103 od 24. lipnja 2016. o provedbi pojačane suradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima bračnoimovinskih režima, SL EU L183/1.
7. Uredba Vijeća (EU) 2016/1104 od 24. lipnja 2016. o provedbi pojačane suradnje u području nadležnosti, mjerodavnog prava te priznavanja i izvršenja odluka u stvarima imovinskih posljedica registriranih partnerstava, SL EU L183/30.
8. Borrás, A., Explanatory Report on the Convention, drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments in Matrimonial Matters, SL EU C221/27.

IV. Praksa Međunarodnog suda

1. MS, presuda od 28. studenoga 1958., *The Netherlands v Sweden (Boll)*, ICJ Reports 1958/55.

V. Praksa Suda EU-a

1. Predmet C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:225.
2. Predmet C-256/09 *Purrucker* [2010] EU:C:2010:437.
3. Predmet C-497/10 PPU *Mercredi protiv Chaffe* [2010] EU:C:2010:829.
4. Predmet C-376/14 PPU C. *protiv M.* [2014] EU:C:2014:2268.
5. Predmet C-499/15 PPU W. i V. *protiv X.* [2017] EU:C:2017:118.
6. Predmet C-111/17 PPU O. L. *protiv P. Q.* [2017] EU:C:2017:436.
7. Predmet C-512/17 H. R. [2018] EU:C:2018:513.
8. Mišljenje nezavisnog odvjetnika Kokotta C-523/07 A. [2009] EU:C:2009:39.

VII. Praksa nacionalnih sudova

Ujedinjena Kraljevina

1. Court of Appeal (Civil Division) (Žalbeni sud (Građanskopravni odjel)), *H v H (Jurisdiction to Grant Wardship)* [2011] EWCA Civ 796, 8. srpnja 2011.
2. Family Court in East London (Obiteljski sud u Istočnom Londonu), *G & A (Children: Habitual Residence and Article 15 Transfer)* [2015] EWFC B41, 14. travnja 2015.
3. Family Court in Newcastle-Upon-Tyne (Obiteljski sud u Newcastle-Upon-Tyne), *Re CK (Care Proceedings: Habitual Residence: Art 15)* [2015] EWHC 2666 (Fam), 16. kolovoza 2015.
4. House of Lords (Dom lordova), *Re J (A Minor)* 2 EC 562, 26. srpnja 1990.
5. UK Supreme Court (Vrhovni sud Ujedinjene Kraljevine), *A v A and another (Children: Habitual Residence)* [2013] UKSC 60, 9. rujna 2013.
6. UK Supreme Court, *LC (Children) (No 2)* [2014] UKSC 1, 15. siječnja 2014.

Litva

1. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Vrhovni sud Litve), posl. br. 3K-3-426/2016, 20. listopada 2016.

Hrvatska

1. Općinski građanski sud u Zagrebu, presuda od [datum anonimiziran], posl. br. [anonimiziran], citirana u odluci Ustavnog suda RH od 30. ožujka 2016., posl. br. U-III-27/2016.
2. Općinski sud u Dubrovniku, posl. br. P-834/13, ukinuto Županijski sud u Dubrovniku posl. br. Gž-1366/2014.
3. Općinski sud u Opatiji, posl. br. R1-21/2014 od 2. listopada 2014., potvrđeno Županijski sud u Rijeci, posl. br. Gž-4377/2014 od 12. ožujka 2015.
4. Općinski sud u Rijeci, posl. br. pOb-973/2015-10, 24. prosinac 2015.
5. Općinski sud u Zadru, posl. br. P Ob-65/2017, potvrđeno Županijski sud u Zagrebu, posl. br. Gž Ob-1259/2017.
6. Županijski sud u Puli, posl. br. Gž-1532/2014.

7. Županijski sud u Splitu, posl. br. Gž Ob 92/2017.
8. Županijski suda u Splitu, posl. br. Gž Ob-616/2017-2 od 21. prosinca 2017. potvrđeno rješenje Općinskog suda u Zlataru, posl. br. R1 Ob-48/17-48 od 27. rujna 2017.
9. Ustavni sud RH posl. br. U-III-27/2016, od 30. ožujka 2016.

VIII. Nacionalni propisi

Belgija

1. Code de droit international privé (Loi du 16 juillet 2004), Moniteur Belge 17 Juliet 2004.

Crna Gora

1. Zakon o međunarodnom privatnom pravu, Službeni list, broj 1/2014, 6/2014, 11/2014, 14/2014 i 47/2015.

Hrvatska

1. Zakon o međunarodnom privatnom pravu, Narodne novine, broj 101/2017.